

Универзитет у Београду
Факултет за специјалну
едукацију и рехабилитацију

НАЦИОНАЛНИ НАУЧНИ
СКУП

„Специјална
едукација и
рехабилитација у
условима пандемије
COVID-19“

ЗБОРНИК РАДОВА

Београд,
23. децембар 2021.

Универзитет у Београду
Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

**НАЦИОНАЛНИ НАУЧНИ СКУП
„СПЕЦИЈАЛНА ЕДУКАЦИЈА И РЕХАБИЛИТАЦИЈА У
УСЛОВИМА ПАНДЕМИЈЕ COVID-19”**

Београд, 23. децембар 2021.

ЗБОРНИК РАДОВА

Београд, 2021.

НАЦИОНАЛНИ НАУЧНИ СКУП
„СПЕЦИЈАЛНА ЕДУКАЦИЈА И РЕХАБИЛИТАЦИЈА У УСЛОВИМА ПАНДЕМИЈЕ COVID-19”
Београд, 23. децембар 2021. године
ЗБОРНИК РАДОВА

Рецензенти:

Проф. др Даница Васиљевић-Продановић
Доц. др Лука Мијатовић

Издавач:

Универзитет у Београду
Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију (ИЦФ)
11000 Београд, Високог Стевана 2
www.fasper.bg.ac.rs

За издавача:

Проф. др Марина Шестић, декан

Главни и одговорни уредник:

Проф. др Бранка Јаблан

Уредници:

Доц. др Наташа Буха
Доц. др Милица Ковачевић

Дизајн насловне стране:

Зоран Јованковић

Компјутерска обрада текста:

Биљана Красић

Штампа омота и нарезивање ЦД:

Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију (ИЦФ)

Зборник радова ће бити публикован у електронском облику – ЦД

Тираж: 200

ISBN 978-86-6203-155-6

Наставно-научно веће Универзитета у Београду – Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију, на седници одржаној 9. 12. 2021. године, Одлуком бр. 3/193 од 10. 12. 2021. године, усвојило је рецензије рукописа Зборника радова „Специјална едукација и рехабилитација у условима пандемије COVID-19”.

Зборник је настао као резултат Пројекта „Специјална едукација и рехабилитација у условима пандемије COVID-19” чију реализацију је сопственим средствима подржао Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију. Руководилац Пројекта је проф. др Горан Јованић.

ТЕРЕТ ПАНДЕМИЈЕ КОРОНАВИРУСА ЗА РОДИТЕЉЕ ДЕЦЕ СА ОШТЕЋЕЊЕМ ВИДА И ДЕЦЕ ТИПИЧНОГ РАЗВОЈА

Валентина МАРТАЋ, Весна ВУЧИНИЋ, Марија АНЂЕЛКОВИЋ

Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

Апстракт

Промена начина живота у време COVID-19 пандемије за родитеље може да буде веома стресна и да представља потенцијални ризик за редуковање њихових способности за испуњавање родитељске улоге. То је још извесније када постоје додатни изазови, као што су повећани захтеви за бригу о деци или проблеми менталног и физичког здравља код родитеља. Циљ истраживања био је утврдити да ли се COVID-19 пандемија различито одразила на ментално здравље и свакодневне бриге родитеља деце типичног развоја и родитеља деце са оштећењем вида. У истраживању је коришћен упитник COVID-19 и ментално здравље (COVID-19 and Mental Health Measurement, Latkin & Dauton, 2020) развијен да пружи увид у промене које су се десиле становништву због пандемије. Истраживањем је обухваћено 60 родитеља (30 родитеља деце типичне популације и 30 родитеља деце са оштећењем вида узраста до три године). Анализом добијених података уочено је да су негативна осећања присутна код већег броја родитеља деце са оштећењем вида, а забринутост због пандемијске ситуације код родитеља деце типичног развоја.

Кључне речи: пандемија, COVID-19, родитељи, деца са оштећењем вида

УВОД

Страх од заражавања и ограничење слободне кретања негативно су се одразили на ментално здравље људи широм света током COVID-19 пандемије (McCoу et al., 2021), јер сваки вид изолације утиче негативно на психичко благостање особе (Grujićić i sar., 2020). Пандемија је постала значајан стресор за породице и децу (Brown et al., 2020). Аутори који су проучавали негативне последице пандемије на родитељство су потврдили раније налазе и нагласили важност фокусирања на родитељски стрес.

Фрустрације које родитељи испољавају се у великој мери преносе на децу, што некад није лако уочљиво (Russell et al., 2020), али несумњиво утиче на квалитет односа родитељ–дете. Родитељи деце код које су током пандемије били изражени симптоми анксиозности и депресије и чије понашање је окарактерисано као негативно и лабилно били су под стресом. Они су испољавали и тешкоће у подручју регулације емоција и ниску родитељску самоефикасност (Morelli et al., 2021). За неке породице је заједничко време доводило до непожељних образаца понашања,

посебно када је то реметило усвојене дневне рутине, приступ услугама ране подршке (Lüken-Klaßen et al., 2020) и негативно се одражавало на финансијску ситуацију (Chung et al., 2020). Насупрот томе, у неким породицама су забележени позитивни ефекти пандемије на родитељство, повезани првенствено са дужином времена које породица проводи заједно и са споријим темпом живота (Calvano et al., 2021).

Опажање услова живота у време *COVID-19* пандемије као веома стресних за родитеље представља велики терет и потенцијални ризик за редуковање њихових способности за испуњавање родитељске улоге, посебно када постоје и додатни изазови, попут повећаних захтева за бригу о деци или проблема менталног и физичког здравља родитеља (Alonzi et al., 2020). Истраживања родних разлика у реаговању на стрес показују да мушкарце чешће погађају ризици од губитка посла и финансијског обезбеђивања породице, док су за жене снажнији стресори везани за унутарпородично функционисање, бригу о деци и интерперсоналне односе (Russell et al., 2020). У студији Патрика и сарадника (Patrick et al., 2020) утврђено је да је 27% испитиваних родитеља било забринуто за лично, а 14% за ментално здравље своје деце. Скоро једна четвртина родитеља из узорка наводи да је од почетка пандемије изгубила рутину у неговању и бризи о деци, иако су већи део времена проводили код куће. Суочавање са изолацијом је стресно искуство за родитеље који треба да ускладе лични живот, посао и васпитање деце (Masi et al., 2021). Таква ситуација потенцијално има негативне ефекте на родитељску самоефикасност и представља ризик за добробит деце (Spinelli et al., 2021).

Великом стресу и додатној бризи су изложени родитељи деце са здравственим

тешкоћама и сметњама у развоју (Asbury et al., 2021; Cascioppo et al., 2021). Пандемија утиче на њихово свакодневно функционисање, јер је ограничавајући чинилац за редовне одласке на терапије, третмане, као и набавку лекова и обављање редовних контрола (Masi et al., 2021). Породична организација била је принудно потпуно измењена у условима затварања школа, вртића и домова (Cascioppo et al., 2021). Родитељи истичу и виши степен забринутости за своје ментално здравље, нарочито везано за повећану бригу од заражавања, могући недостатак лекова, али и финансијске проблеме (Masi et al., 2021).

ЦИЉ РАДА

Циљ истраживања је утврдити да ли се *COVID-19* пандемија различито одразила на ментално здравље и свакодневне бриге родитеља деце типичног развоја и родитеља деце са оштећењем вида узраста до три године.

МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Узорак

Истраживањем је обухваћено 60 родитеља (30 родитеља деце типичне популације и подједнак број родитеља деце са оштећењем вида узраста до три године). Узорак чине искључиво мајке, с обзиром на то да ниједан отац није узео учешће у истраживању. Просечна старост мајки је 32 године ($SD = 5,65$). Једанаест мајки (18,3%) деце са оштећењем вида има здравствене тешкоће које уз *COVID-19* инфекцију могу да се погоршају. Нешто више од половине родитеља (деце типичног развоја и деце са оштећењем вида) није имало чланове

породице који су оболели, док су скоро сви родитељи имали члана шире породице и пријатеља који је био заражен новим коронавирусом.

Инструмент

У истраживању је коришћен упитник *COVID-19* и ментално здравље (Latkin & Dauton, 2020, *COVID-19 and Mental Health Measurement Working Group, COVID-19 Community Response Survey Module 6: Mental Health Impacts*). Упитник је сачињен из два дела, први садржи пет ајтема којима се процењује учесталост осећања узнемирености, анксиозности због пандемије на недељном нивоу, док други садржи ајтеме који се односе на забринутост родитеља за различите аспекте породичног функционисања и страх од заражавања. У односу на степен слагања са понуђеним тврдњама испитаник даје одговоре на скали Ликертовог типа од један до четири за први део (1 – мање од једног дана; 2 – један до два дана; 3 – три до четири дана и 4 – пет до шест дана) и од један до пет за други део Упитника (1 – уопште се не слажем; 2 – не слажем се; 3 – нити се слажем нити не слажем; 4 – слажем се; 5 – потпуно се слажем). Осим података прикупљених коришћењем Упитника родитељи су дали одговоре на још неколико питања повезаних са пандемијском ситуацијом као што су: Да ли су пре избијања пандемије *COVID-19* имали неки здравствени проблем (астму, дијабетес, висок крвни притисак, гојазност и сл)? Да ли је неко из заједничког домаћинства оболео од новог коронавируса? Да ли је неко од њих хоспитализован због новог коронавируса? Да ли је неко из породице ко не живи са њима или неко од блиских пријатеља оболео од *COVID-19*?

Обрада података

Подаци су обрађени применом дескриптивне статистике помоћу програма СПСС 25.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА СА ДИСКУСИЈОМ

Резултати истраживања показују да су се обе групе испитаника током недеље пре попуњавања упитника осећале лоше, углавном током једног до два дана (Табела 1). Родитељи деце типичног развоја су чешће осећали забринутост због пандемије од родитеља деце са оштећењем вида. Два пута више родитеља деце са оштећењем вида је испољило више оптимизма. Стална нада у бољу будућност може бити поткрепљена тиме да су од рођења детета са оштећењем вида имали очекивања везана за напредак детета (Wu et al., 1993). Скоро половина родитеља деце са оштећењем вида се између три и седам дана осећала нервозно или узнемирено, што може бити у вези са тим што је више од трећине родитеља навело да има неки здравствени проблем или хроничну болест, као и да им је неко од чланова блиске породице и пријатеља био болестан од *COVID-19* (Табела 1). Неки аутори сматрају да одређен ниво анксиозности делује заштитно на организам особе када се препоручује очување здравља упражњавањем неке рутине, нпр. ношење маске, држање дистанце, смањење контакта са другим људима, али лако може довести и до значајнијег нарушавања менталног здравља (Prihodka et al., 2020). Соматске реакције услед размишљања о пандемији (попут болова у стомаку, мучнине, убрзаног дисања и откуцаја срца), биле су присутније и дуже трајале код родитеља деце типичног развоја (Табела

1) што се може довести у везу са резултатима из другог дела скале где они показују нешто виши степен забринутости услед новонастале ситуације (Табела 2).

Дистрибуција одговора на другом делу скале указује да процентуално више родитеља деце са оштећењем вида исказује забринутост да неко од њихових чланова породице или пријатеља може да се зарази коронавирусом, или да им они могу пренети заразу. Ово се вероватно може повезати са податком да је управо код ове групе родитеља међу члановима породице и пријатељима било заражених коронавирусом. Податак да родитељи деце са оштећењем вида не исказују посебну забринутост за могуће финансијске проблеме можда се може тумачити тиме што су више фокусирани на дете и његову добробит него на свакодневницу (Сасиорро et al., 2021). Брига о храни или губитку посла се ставља у други план јер мајке деце са сметњама у развоју често користе своје право на продужену бригу о детету, па тренутно нису у радном односу (Табела 2). Забринутост око могућих трошкова лечења у случају разбољевања испољава

мање родитеља деце са оштећењем вида, што може да укаже на већу бригу ко ће неговати дете уколико се разболе (Asbury et al., 2021). То је нарочито изражено код родитеља чија деца значајно или потпуно зависе од бриге и неге друге особе (Embregts et al., 2021).

Ограничење овог истраживања може бити то што нису тестиране разлике између испитаних група, па закључке треба износити крајње опрезно. Такође, у разматрање није узет социоекономски статус родитеља, с обзиром да су студије показале да су родитељи који су већ имали финансијских проблема или често мењали посао били забринутји од оних чији је материјални положај стабилан (Lusardi et al., 2021).

Табела 1. Дистрибуција одговора две групе родитеља на првом делу Скале

1. Колико често сте се...	Мање од једног дана	1-2 дана	3-4 дана	5-7 дана
	%	%	%	%
осећали нервозно, узнемирено или да сте на ивици нерава?	40,0 16,7	43,3 40,0	3,3 23,3	13,3 20,0
осећали депресивно?	50,0 36,7	23,3 23,3	16,7 26,7	10,0 13,3
осећали усамљено?	56,7 40,0	16,7 23,3	13,3 26,7	13,3 10,0
надали у бољу будућност?	23,3 6,7	33,3 13,3	13,3 13,3	30,0 66,7
имали соматске реакције када размишљате о свом искуству са пандемијом новог коронавируса?	56,7 76,7	6,7 10,0	20,0 /	16,7 13,3

Болд – родитељи деце са оштећењем вида

Табела 2. Дистрибуција одговора две групе родитеља на другом делу Скале

	1	2	3	4	5
	%	%	%	%	%
2. Веома сам забринут због могуће заразе коронавирусом.	20,0 16,7	13,3 20,0	30,0 33,3	13,3 20,0	23,3 10,0
3. Веома сам забринут да моја породица и пријатељи могу добити коронавирус.	/	10,0	36,7	16,7	36,7
4. Веома сам забринут због тога што могу неке пренети коронавирус.	3,3 13,3	10,0 6,7	20,0 23,3	36,7 23,3	30,0 33,3
5. Због коронавируса лоше спавам.	66,7 73,3	13,3 16,7	3,3 6,7	10,0 /	6,7 3,3
6. Имам тешкоће са концентрацијом због коронавируса.	60,0 76,7	16,7 16,7	3,3 3,3	13,3 /	6,7 3,3
7. Размишљање о коронавирусу чини ме веома забринутим.	43,3 50,0	13,3 6,7	13,3 20,0	13,3 10,0	16,7 13,3
8. Преокупиран сам коронавирусом.	50,0 63,3	26,7 20,00	10,0 10,00	10,0 3,3	3,3 3,3
9. Бринем за своје финансијско стање због коронавируса.	33,3 40,0	13,3 10,0	20,0 16,7	6,7 20,0	26,7 13,3
10. Бринем да ли ћемо имати довољно хране због коронавируса.	50,0 63,3	13,3 3,3	6,7 23,3	20,0 10,0	10,0 /
11. Забринут сам због потенцијалног губитка прихода ако се разболим од коронавируса.	43,3 60,0	13,3 10,0	16,7 16,7	10,0 6,7	16,7 6,7
12. Трошим знатно више новца због коронавируса.	36,7 50,0	23,3 20,0	16,7 13,3	10 /	13,3 16,7
13. Бринем због трошкова лечења ако се разболим од коронавируса.	36,7 53,3	16,7 13,3	13,3 13,3	13,3 6,7	20,0 13,3

Болд – родитељи деце са оштећењем вида

ЗАКЉУЧАК

Пандемија *COVID-19* је на глобалном нивоу узроковала значајне тешкоће у породичном функционисању, нарочито у породицама деце са сметњама у развоју. У овом истраживању је утврђено да је пандемија код родитеља деце типичног развоја чешће била узрок забринутости него код родитеља деце са оштећењем вида узраста до три године. С друге стране, код родитеља деце са оштећењем вида забележено је учесталије присуство негативних осећања, што може да се повеже са њиховом преокупираношћу стањем вида код детета и ограниченом доступношћу

неопходних третмана више него са пандемијом и њеним последицама.

ЛИТЕРАТУРА

- Alonzi, S., La Torre, A., & Silverstein, M. W. (2020). The psychological impact of preexisting mental and physical health conditions during the COVID-19 pandemic. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 12(S1), S236-S238. <https://doi.org/10.1037/tra0000840>
- Asbury, K., Fox, L., Deniz, E., Code, A., & Toseeb, U. (2021). How is COVID-19 affecting the mental health of children with special educational needs and disabilities

- and their families?. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 51(5), 1772-1780. <https://doi.org/10.1007/s10803-020-04577-2>.
- Brown, S. M., Doom, J. R., Lechuga-Peña, S., Watamura, S. E., & Koppels, T. (2020). Stress and parenting during the global COVID-19 pandemic. *Child Abuse & Neglect*, 110(2), 104699.
- Cacioppo, M., Bouvier, S., Bailly, R., Houx, L., Lempereur, M., Mensah-Gourmel, J., ... & ECHO Group. (2021). Emerging health challenges for children with physical disabilities and their parents during the COVID-19 pandemic: The ECHO French survey. *Annals of Physical and Rehabilitation Medicine*, 64(3), 101429. <https://doi.org/10.1016/j.rehab.2020.08.001>
- Calvano, C., Engelke, L., Di Bella, J., Kindermann, J., Renneberg, B., & Winter, S. M. (2021). Families in the COVID-19 pandemic: parental stress, parent mental health and the occurrence of adverse childhood experiences – results of a representative survey in Germany. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 1-13. <https://doi.org/10.1007/s00787-021-01739-0>
- Chung, G., Lanier, P., & Wong, P. Y. J. (2020). Mediating effects of parental stress on harsh parenting and parent-child relationship during coronavirus (covid-19) pandemic in Singapore. *Journal of Family Violence*. <https://doi.org/10.1007/s10896-020-00200-1>
- Embregts, P. J. C. M., Heerkens, L., Frielink, N., Giesbers, S., Vromans, L., & Jahoda, A. (2021). Experiences of mothers caring for a child with an intellectual disability during the COVID-19 pandemic in the Netherlands. *Journal of Intellectual Disability Research*, 65(8), 760-771. <https://doi.org/10.1111/jir.12859>
- Grujičić, R., Bogdanović, J., Stupar, S., Maslak, J., i Milovančević, M. P. (2020) Covid-19 pandemija-uticaj na decu i mlade. *Psihijatrija danas*, 52(1-2), 99-111. <https://doi.org/10.5937/PsihDan2001099G>
- Lüken-Klaßen, D., Neumann, R., & Elsas, S. (2020). *Kontakt. los! Bildung und beratung für familien während der Corona-pandemie. Staatsinstitut für Familienforschung*. <https://doi.org/10.20378/irb-48811>
- Lusardi, A., Hasler, A., & Yakoboski, P. J. (2021). Building up financial literacy and financial resilience. *Mind & Society*, 20(2), 181-187. <https://doi.org/10.1007/s11299-020-00246-0>
- Masi, A., Mendoza Diaz, A., Tully, L., Azim, S. I., Woolfenden, S., Efron, D., & Eapen, V. (2021). Impact of the COVID-19 pandemic on the well-being of children with neurodevelopmental disabilities and their parents. *Journal of Paediatrics and Child Health*, 57(5), 631-636. <https://doi.org/10.1111/jpc.15285>
- McCoy, D. C., Cuartas, J., Behrman, J., Cappa, C., Heymann, J., López Bóo, F., Lu, C., Raikes, A., Richter, L., Stein, A., & Fink, G. (2021). Global estimates of the implications of COVID-19-related preprimary school closures for children's instructional access, development, learning, and economic wellbeing. *Child Development*, 92(5), e883-e899. <https://doi.org/10.1111/cdev.13658>
- Morelli, M., Cattellino, E., Baiocco, R., Longobardi, E., Trumello, C., Babore, A., Candelori, C., & Chirumbolo, A. (2021). Parents' psychological factors promoting children's mental health and emotional regulation during the COVID-19 lockdown. *Maltrattamento e Abuso all'Infanzia*, 23(1), 47-63. <https://doi.org/10.3280/MAL2021-001004>
- Patrick, S. W., Henkhaus, L. E., Zickafoose, J. S., Lovell, K., Halvorson, A., Loch, S., Letterie, M. & Davis, M. M., 2020. Well-being of parents and children during the COVID-19 pandemic: A national survey. *Pediatrics*, 146(4). <https://doi.org/10.1542/peds.2020-016824>
- Prikhidko, A., Long, H., & Wheaton, M. G. (2020). The effect of concerns about COVID-19 on anxiety, stress, parental burnout, and emotion regulation: the

role of susceptibility to digital emotion contagion. *Frontiers in Public Health*, 8, 894. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2020.567250>

- Russell, B. S., Hutchison, M., Tambling, R., Tomkunas, A. J., & Horton, A. L. (2020). Initial challenges of caregiving during COVID-19: Caregiver burden, mental health, and the parent-child relationship. *Child Psychiatry & Human Development*, 51(5), 671-682. <https://doi.org/10.1007/s10578-020-01037-x>
- Spinelli, M., Lionetti, F., Setti, A., & Fasolo, M. (2021). Parenting stress during the COVID-19 outbreak: Socioeconomic and environmental risk factors and implications for children emotion regulation. *Family Process*, 60(2), 639-653. <https://doi.org/10.1111/famp.12601>
- Wyman, P. A., Cowen, E. L., Work, W. C., & Kerley, J. H. (1993). The role of children's future expectations in self-system functioning and adjustment to life stress: A prospective study of urban at-risk children. *Development and Psychopathology*, 5(4), 649-661. <https://doi.org/10.1017/S0954579400006210>

challenges, such as increased demands for child care or mental and physical health problems in parents. The aim of this research was to determine whether the COVID-19 pandemic had different effects on mental health and daily worries of parents of typically developing children and parents of children with visual impairment. The COVID-19 and Mental Health Measurement (Latkin & Dayton, 2020) was used in the research. This questionnaire was developed to provide an insight into the changes caused by the pandemic within a population. The study included 60 parents (30 parents of typically developing children and 30 parents of children with visual impairment up to three years of age). The results showed that negative feelings were present in a larger number of parents of children with visual impairment and that parents of typically developing children had pandemic-related concerns.

Keywords: pandemic, COVID-19, parents, children with visual impairment

THE BURDEN OF THE COVID-19 PANDEMIC ON PARENTS OF CHILDREN WITH VISUAL IMPAIRMENT AND TYPICALLY DEVELOPING CHILDREN

**Valentina MARTAĆ, Vesna VUČINIĆ,
Marija ANĐELKOVIĆ**

University of Belgrade – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Abstract

Lifestyle changes due to the COVID-19 pandemic can be very stressful for parents and pose a potential risk for reducing their abilities in fulfilling a parental role. This is even more likely when there are additional